

Krzysztof Brzechczyn

ŚWIADOMOŚĆ A KLASY SPOŁECZNE **Próba rozszerzenia stratyfikacji społecznej** **w nie-Marksowskim** **materializmie historycznym**

1. Punkt wyjścia

Nie-Marksowski materializm historyczny (w skrócie: n-Mmh) zakłada istnienie trzech odrębnych dziedzin życia społecznego: kultury, polityki i gospodarki o analogicznej strukturze wewnętrznej¹, można w nich bowiem wyróżnić poziom materialny, instytucjonalny i świadomościowy. Na poziomie materialnym życia politycznego wyróżnić można środki przymusu. Stosunek do nich wyznacza podział na dwie zbiorowości ludzkie: klasę władców, która decyduje o przeznaczeniu środków przymusu, oraz pozbawioną takich możliwości klasę obywatelską. Te dwie wielkie zbiorowości ludzkie zorganizowane są w instytucje, takie jak: np. partie polityczne, organizacje społeczne, stowarzyszenia itp., które kanalizując społeczne działania grup ludzkich, tworzą instytucjonalny poziom polityki. Z kolei świadomość polityczna klas społecznych – doktryny ideowe i programy polityczne – składają się na świadomościowy wymiar życia politycznego.

Analogiczną strukturę wewnętrzną posiada życie gospodarcze. Tutaj także na poziomie materialnym można wyróżnić środki produkcji, które wyznaczają podział na klasę właścicieli oraz bezpośrednich producentów. Instytucjonalny wymiar gospodarki tworzą związki zawodowe, organizacje pracodawców, zrzeszenia konsumentów itd. Na poziomie świadomościowym życia gospodarczego można również wyróżnić

¹ Leszek Nowak, *U podstaw teorii socjalizmu*, t I: *Własność i władza*, Nakom, Poznań 1991, s. 167-182.

doktryny i poglądy ekonomiczne, które dostarczają uzasadnienia dla działań podejmowanych przez wielkie grupy społeczne.

W kulturze poziom materialny stanowią środki produkcji duchowej, np. maszyny drukarskie, radio, telewizja itd. Stosunek do nich wyznacza podział na dwie klasy społeczne: kapłanów, którzy określają przeznaczenie środków produkcji duchowej, oraz wiernych pozbawionych tego wpływu. Na poziom instytucjonalny życia duchowego składają się organizacje kast kapłańskich: kościoły, związki pisarzy, organizacje twórcze, itd. Natomiast poziom meta-świadomościowy życia duchowego tworzą te fragmenty rozpowszechnianych doktryn światopoglądowych, które zawierają uzasadnienie dla podejmowanych przez poszczególne kasty kapłańskie działań.

Dokonany podział życia społecznego pozwala zatem wyróżnić trzy odrębne i autonomiczne typy podziałów klasowych. W życiu politycznym klasa władców, dysponując środkami przymusu, powiększa globalną sferę wpływów ograniczając autonomię obywateli. W życiu gospodarczym dysponowanie środkami produkcji pozwala klasie właścicieli maksymalizować produkt dodatkowy kosztem dochodów bezpośrednich producentów. Natomiast w kulturze monopol dysponowania środkami produkcji duchowej pozwala kastom kapłańskim na pogłębianie swego panowania duchowego i ograniczanie autonomii wiernych. Antagonizmy społeczne oparte na nierównym dostępie do materialnych środków społecznych (przymusu, produkcji i indoktrynacji) w każdej z trzech dziedzin życia społecznego mają więc autonomiczny charakter. Podziały klasowe z sąsiednich sfer życia społecznego mogą je jedynie osłabiać bądź wzmacniać. Podziały klasowe mogą się też kumulować i np. jedna i ta sama klasa społeczna, aby powiększyć swoją moc społeczną, może przejąć np. dyspozycję środkami przymusu i produkcji bądź przymusu i produkcji duchowej itd.

Podstawą podziału społeczeństw w n-Mmh jest więc dyspozycja ich materialnymi środkami społecznymi. Na podstawie tego kryterium można wyróżnić społeczeństwa klasowe, w których istniejące klasy są rozdzielone, oraz społeczeństwa supraklasowe, w których podziały klasowe są skumulowane. Można wyróżnić rozmaite wersje społeczeństw klasowych w zależności od tego, która klasa społeczna: władcy, właściciele czy kapłani w nim dominuje. W ramach społeczeństw supraklasowych można wyróżnić społeczeństwa totalitarne z podwójną klasą władców-właścicieli, społeczeństwa teokratyczne z klasą kapłanów-władców, społeczeństwa faszystowskie z klasą władców-kapłanów oraz społeczeństwa socjalistyczne z potrójną klasą władców-właścicieli-kapłanów.

Warto wspomnieć w tym miejscu o relacji pomiędzy pojęciem „klasy” w Marksowskim a w nie-Marksowskim materializmie historycz-

nym. Zgodnie z jedną z rekonstrukcji Marksowskiej definicji tego pojęcia klasą nazywamy zbiór osób pozostających (lub niepozostających) w relacji dysponowania do środków produkcji: klasa właścicieli dysponuje środkami produkcji, tj. decyduje o celach, w jakich są stosowane, natomiast klasa bezpośrednich producentów pozbawiona jest tego rodzaju wpływu². Natomiast w nie-Marksowskim materializmie historycznym „klasą jest zbiór osób pozostających (lub niepozostających) w relacji dysponowania do materialnych środków panowania (tj. środków produkcji, przymusu i indoktrynacji)”³. Pojęcie klasy w nie-Marksowskim materializmie historycznym stanowi zatem uogólnienie Marksowskiego pojęcia klasy. Pozwala to doszukiwać się autonomicznych podziałów klasowych poza sferą gospodarki: w kulturze i polityce, oraz dostrzec skumulowane podziały klasowe, w których jedna i ta sama klasa dysponuje dwoma czy trzema materialnymi środkami panowania.

Jednakże nawet to rozszerzone pojęcie klasy społecznej rodzi trudności w zastosowaniu tej klasyfikacji do interpretacji podziałów społecznych występujących w empirycznych społeczeństwach. Po pierwsze, nie bardzo wiadomo, jak inkorporować do niego pozostałe typy podziałów różnicujące społeczność ludzką, np. rasowe, płciowe, narodowościowe⁴. Po drugie, zaproponowany podział społeczny posiada zbyt małą zdolność rozdzielczą, co sprawia trudności w konceptualizacji konkretnych grup społecznych w historycznej rzeczywistości. Konstatacja, że zarówno, dajmy na to, przedstawiciel szlachty w XVI-wiecznej Polsce, jak i burżuazji w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w. należeli do tej samej klasy właścicieli, to o wiele za mało. Zaliczenie przedstawicieli obu grup społecznych do jednej i tej samej klasy właścicieli ukrywa społecznie ważkie różnice zachodzące pomiędzy nimi. Jakże – przekonać się o tym można, rozbudowując wyjściową klasyfikację podziałów społecznych.

2. Rozbudowa stratyfikacji społecznej

W zakładanej przeze mnie koncepcji definicyjną cechą klasy jest dysponowanie (bądź brak) określonym typem materialnego środka społecznego. Cecha ta określona jest na poziomie materialnym życia społecznego.

² L. Nowak, *O konieczności socjalizmu i konieczności jego zaniku*, „Przyjaciel Nauk. Studia z teorii i krytyki społecznej” 1985, nr 1-2, s. 145-147.

³ Tamże, s. 146.

⁴ Próba eksplikacji ruchów feministycznych i ekologicznych w terminach n-Mmh, zob. L. Nowak, *Efekt kresowy w rozwoju historycznym*, [w:] L. Nowak, P. Przybysz (red.), *Marksizm, liberalizm, próby wyjścia*, „Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki” 1997, nr 17, Zysk i S-ka, Poznań.

Uwzględnienie pozostałych poziomów życia społecznego pozwoli rozbudować tę stratyfikację. Najpierw jednak dokonajmy poszerzenia koncepcji świadomości klasowej. W niniejszych rozważaniach zajmemy się tylko jednym typem świadomości klasowej, a mianowicie przeświadczeniami żywionymi przez dysponentów materialnymi środkami społecznymi określonego typu, czyli ideologią. W dotychczasowym ujęciu w skład świadomości klasowej wchodzi te przeświadczenia, które motywują członków danej klasy do podjęcia działań niezbędnych do realizacji interesu społecznego danej klasy w określonych warunkach materialnych, np. maksymalizacji zysku czy panowania duchowego⁵. Ponieważ czynnikiem przeciwdziałającym realizacji interesu klasowego klas ciemniejszych jest opór mas, zatem w interesie klas ciemniejszych leży, aby ciemniejsi rozumieli jak najmniej z mechanizmów systemu panowania społecznego jakim podlegają. Ideologia, czyli świadomość klasowa dysponentów określonymi materialnymi środkami społecznymi, ukrywa więc fakt podziału społecznego przebiegającego po linii dysponowanie–niedysponowanie materialnymi środkami społecznymi danego typu, istniejącą sprzeczność interesów pomiędzy antagonistycznymi klasami w gospodarce, kulturze i polityce oraz fakt, że jedynie sprzeciw ciemniejszych mas może polepszyć ich pozycję społeczną. Wyrażając rzecz w skrócie, ideologia za solidarystyczną zasłoną ukrywa występujące w życiu społecznym antagonistyczne podziały.

Oprócz tego, w skład ideologii wchodzi idealny wizerunek członka danej klasy społecznej. Elementami tego wizerunku mogą być np.: określony wzorzec konsumpcji i styl bycia, kultura języka, więzy pokrewieństwa, wykształcenie, praktyczne umiejętności itd. Gdy warunki te zostaną spełnione, dopiero wtedy pełnienie społecznej roli dysponenta określonego typu materialnym środkiem społecznym jest uznawane przez pozostałych członków klasy społecznej.

Ze względu na występowanie tego kryterium można wyróżnić klasy: p r o s t e – o przynależności do nich decyduje dysponowanie materialnym środkiem społecznym danego typu, i z ł o ż o n e – o przynależności do nich decyduje nie tylko kryterium materialne, ale i świadomościowe: zgodność członka klasy z wizerunkiem idealnego członka klasy (zależnego od czasu historycznego, społeczeństwa i typu podziału klasowego) będącym częścią ideologii społecznej. W zależności od tego, czy ów auto-wizerunek jest zinstytucjonalizowany w ramach klasy z ł o ż o n e j można wyróżnić subclassę p e ł n ą – określoną na wszyst-

⁵ L. Nowak, *Ideologia a utopia. Przyczynek do analizy roli świadomości w ruchu formacji społeczno-ekonomicznej*, [w:] J. Brzeziński, L. Nowak (red.), *Świadomość społeczna a świadomość jednostkowa*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” 1984, nr 8, PWN, Warszawa – Poznań, s. 43.

kich trzech poziomach życia społecznego: materialnym, świadomościowym i instytucjonalnym, oraz subklasę cząstkową – do której przynależność określona jest na poziomie materialnym i świadomościowym.

Klasa złożona wytworzyła ideologię społeczną zawierającą wizerunek idealnego członka klasy. W jej skład wchodzi ci wszyscy, którzy oprócz dysponowania materialnymi środkami panowania społecznego spełniają pewne dodatkowe kryteria wyznaczone przez ów klasowy auto-wizerunek. Z kolei klasa prosta podobnej ideologii na swój własny temat nie wytworzyła. W jej skład wchodzi ci wszyscy, którzy dysponują jedynie materialnym środkiem panowania danego typu, gdyż jest to – przypomnijmy – cechą definicyjną przynależności klasowej.

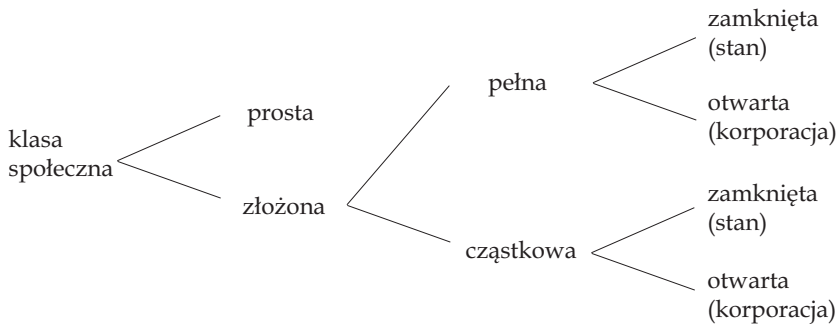
Zarówno członkowie klasy prostej, jak i złożonej realizują swój podstawowy interes społeczny. Jednakże spełnianie roli społecznej przez członka klasy, którego cechy odpowiadają idealnemu wizerunkowi reprezentanta klasy, akceptowane jest łatwiej przez ciemniejszych, którzy traktują go jako „swego naturalnego pana”, a los swój tłumaczą, że „tak było od zawsze”. Ponadto członek ten może liczyć na pomoc i solidarność klasową innych dysponentów materialnymi środkami panowania. Uznawany jest on przez innych współ-decydentów za „swojego”, członka „society” itp. Parafrazując F. Fukuyamę, można powiedzieć, że pomiędzy członkami danej klasy społecznej, która generuje swój własny auto-wizerunek, panuje wyższy poziom zaufania niż pomiędzy członkami struktury społecznej, którzy tego warunku nie spełniają⁶. Można zatem powiedzieć, że jednostka odpowiadającą idealnemu wizerunkowi reprezentanta klasy może swój interes społeczny realizować w sposób bardziej efektywny od jednostki należącej do zbiorowości, która takiego idealnego wizerunku społecznego na swój temat nie wytworzyła.

Bliższa charakterystyka cech wchodzących w skład wizerunku idealnego członka klasy pozwoli nam dokonać dalszego podziału złożonego odłamu klasy. W zależności od tego, czy spełnienie wymagań nakładanych przez wizerunek idealnego reprezentanta klasy jest zależne bądź niezależne od jednostki, klasę złożoną można dodatkowo podzielić na: k o r p o r a c j ę i s t a n. W skład warunków przynależności do korporacji otwartej wchodzi kryteria osiągalne przez daną jednostkę. W grę mogą tu wchodzić takie cechy, jak np.: wzorzec konsumpcji, styl bycia, sposób wysławiania, wykształcenie, praktyczne umiejętności, które mogą, z większym lub mniejszym trudem, zostać nabyte przez jednostkę w toku jej rozwoju osobniczego. Natomiast warunkiem przynależności

⁶ Francis Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa 1997.

do stanu są takie kryteria, których spełnienie jest niezależne od jednostki. Do nich zaliczyć można takie czynniki, jak np.: płeć, rasa, narodowość, więzy pokrewieństwa, pochodzenie społeczne. Klasę otwartą nazywać będziemy korporacją, natomiast klasę zamkniętą – stanem⁷.

W wielu konkretnych, empirycznych przypadkach granice pomiędzy – z jednej strony – korporacją a stanem oraz – z drugiej strony – klasą prostą a korporacją – mogą się zacierać. Na przykład warunki przynależności do klasy społecznej formalnie otwartej mogą być tak wygórowane, że w praktyce klasa ta przekształca się w stan. Z drugiej natomiast strony, warunki przynależności do korporacji mogą być ustalone na tak minimalnym poziomie, że ta grupa społeczna przekształca się w klasę prostą. Aby wejść w jej skład wystarczy tylko dysponowanie materialnym środkiem społecznym danego typu. Graficznie rozbudowana klasyfikacja społeczna wygląda w sposób następujący:

W ramach tej klasyfikacji da się jeszcze wyeksplikować kategorię literackiego przedstawiciela klasy. Będzie to jednostka spełniająca wszystkie kryteria określone przez wizerunek idealnego członka klasy, lecz nie dysponująca środkiem materialnym określonego typu.

W ramach świadomości społecznej jednej klasy społecznej (np. właścicieli) może dojść do wytworzenia wielu wizerunków idealnych członków klasy. Zatem w ramach jednej klasy społecznej można wyróżnić liczne korporacje i/lub stany o mniej lub bardziej sztywnych granicach. W feudalnej strukturze gospodarczej klasa właścicieli dzieliła się na dwa zasadnicze odłamy. Właścicielami rzemieślniczych sił wytwórczych byli mistrzowie – pełnoprawni członkowie cechu rzemieślniczego

⁷ W tradycji marksowskiej mianem stanów określa się grupy ludzi „funkcjonujących w różnych nadbudowach społeczeństwa” i wykonujących pracę nieprodukcyjną, zob. Jacek Tittenbrun, *Wprowadzenie do materialistyczno-historycznej teorii społeczeństwa*, Kolegium Otryckie, Warszawa 1986, s. 99-101.

bez którego zgody nie można było prowadzić działalności wytwórczej⁸. Kandydat na mistrza musiał odbyć długotrwałą praktykę od 4 do 5 lat, posiadać pewien majątek, oraz uiścić opłatę za przynależność do cechu. Dopiero po spełnieniu tych warunków adept stawał się pełnoprawnym członkiem cechu. Cech ustalał wielkość produkcji poszczególnych warsztatów rzemieślniczych, ceny wyrobów i płace czeladników. Subklasa właścicieli rzemieślniczych środków produkcji tworzyła zatem korporację społeczną. W miejskiej strukturze gospodarczej obecni byli tzw. partacze – wytwórcy prowadzący działalność gospodarczą poza cechową reglamentacją i niespełniający wymogów narzucanych przez idealny wizerunek rzemieślnika. Tę kategorię społeczną zaliczyć można do nie-oficjalnej części klasy właścicieli.

Z kolei o byciu szlachcicem decydowało urodzenie społeczne. Ponieważ warunek ten był niezależny od jednostki, szlachta tworzyła – w przyjętym przeze mnie rozumieniu – stan społeczny. W świetle powyższej klasyfikacji empiryczny stan szlachecki był hybrydową grupą społeczną, gdyż w części był – w przyjętym przeze mnie rozumieniu – stanem społecznym, a w części – korporacją społeczną. Z jednej strony, o przynależności do tzw. szlachty rodowej decydowało urodzenie, a z drugiej – droga do przynależności stanu szlacheckiego była możliwa poprzez nobilitację królewską, która nadawana była za wybitne zasługi w służbie na rzecz króla.

Wracając do postawionego na wstępie problemu, zarówno XVI-wieczny szlachcic, jak i kapitalista II poł. XIX w. należeli do klasy właścicieli. Szlachcic należał do stanu społecznego, a przedstawiciel burżuazji do korporacji charakteryzującej się minimalnymi warunkami dostępu.

Problemem o wiele bardziej kontrowersyjnym jest próba inkorporacji podziałów płciowych czy rasowych do niniejszego schematu. Wzbogacenie stratyfikacji społecznej o poziomy świadomościowe czy instytucjonalne pozwala dopiero na należyte postawienie tego problemu. Rozpatrzymy najprostszy wydawałoby się problem różnic płciowych. Rozwiązanie tego może być dwojakie. Można założyć, że na poziomie materialnym kobiety i mężczyźni są sobie równi. Wówczas różnice pomiędzy płciami pojawiłyby się dopiero na poziomie świadomościowym, faworyzującym bądź dyskryminującym jedną lub drugą płć. Można również założyć, że różnice pomiędzy kobietami a mężczyznami należy odnotować już na poziomie materialnym. Wskazywałaby na to np. biologiczna predyspozycja do pełnienia różnych ról społecznych

⁸ Jerzy Kulischer, *Powszechna historia gospodarcza średniowieczna i czasów nowożytnych*, t. 1–2, PWN, Warszawa, s. 223 oraz Marian Małowist, *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w zachodniej Europie w XIV i XV wieku*, PWN, Warszawa 1954, s. 172.

czy zawodów. Wówczas świadomość społeczna mogłaby być – jednej strony – wzmocnieniem i utwaleniem różnic zachodzących na poziomie materialnym, a z drugiej – miałyby wymiar dyskryminacyjny, jeżeli jej treści nie odpowiadałaby stanowi rzeczy zachodzącemu na poziomie materialnym, lecz były wyrazem dominacji jednej czy drugiej płci.

3. Otwartość struktury klasowej a poziom koncentracji władzy społecznej

W nie-Marksowskim materializmie historycznym podstawowym kryterium oceny systemów społecznych jest poziom koncentracji władzy społecznej. Te społeczeństwa, w których poziom kumulacji władzy społecznej jest mniejszy, uchodzą za systemy bardziej sprawiedliwe, „demokratyczne” czy postępowe. Tak więc społeczeństwa z trzema klasami rozdzielonymi: kapłanami, władcami i właścicielami, będące przybliżeniem systemów „demokracji zachodniej”, mają być bardziej sprawiedliwe od systemów „realnego socjalizmu”. Odpowiednikiem w n-Mmh tego systemu społecznego jest społeczeństwo trójpanowania klasowego, w którym jedna i ta sama klasa społeczna panuje nad środkami przymusu, produkcji i indoktrynacji. Wychodząc konsekwentnie z założonej klasyfikacji okazuje się że „realny socjalizm” był gorszy od systemów faszystowskich, gdyż w tym pierwszym systemie klasa panująca kontrolowała wszystkie materialne środki społeczne natomiast aparat partii faszystowskiej był jedynie klasą podwójną, kontrolującą środki przymusu i indoktrynacji.

Rozbudowa powyższej klasyfikacji podziałów społecznych pozwala zaproponować inne kryterium oceny. Jest nim mianowicie poziom otwartości (resp. zamkniętości) systemów społecznych. Jest to kryterium niezależne od kryterium kumulacji panowania społecznego. Pod tym względem systemy trójklasowe mogą być społeczeństwami stanowymi, w których dostęp do klasy panującej zawarowanymi jest takimi warunkami (np. pokrewieństwo), że osoba z zewnątrz, pretendująca do roli członka zbiorowości dysponentów środkami panowania społecznego, nie jest w stanie ich spełnić. Z drugiej natomiast strony można sobie wyobrazić systemy trójpanowania klasowego, w których warunki dostępu do klasy panującej są ustalone na tak minimalnym poziomie, że mogą być spełnione przez każdego. Poziom otwartości danego systemu społecznego wpływa zatem na akceptację danego systemu panowania, niezależnie od dokonującego się w nim stopnia kumulacji władzy społecznej. Zatem powodem rewolucji społecznych nie jest już sam fakt podziałów społecznych na górę i dół, ale dostępność owej góry dla dolów. Można zaryzykować tezę, że rozmaite dziedziny życia społecz-

nego charakteryzują się różnym stopniem otwartości. Wydaje się, że największą otwartością we współczesnym społeczeństwie charakteryzuje się sfera gospodarcza, gdzie o przynależności do klasy właścicieli decyduje dysponowanie środkami produkcji, najmniejszą zaś sfera kulturowa życia społecznego, gdyż kasty kapłańskie z reguły generują własny auto-wizerunek. Klasa kapłańska jest zawsze klasą złożoną. Warunkiem przynależności do niej, oprócz dysponowania środkami produkcji duchowej, jest spełnianie także kryteriów nakładanych przez ideologiczny wizerunek idealnego reprezentanta klasy.

4. Otwartość systemu społecznego a dynamika społeczna

Poziom otwartości (resp. zamkniętości) podziałów społecznych nie jest li tylko dalszym wysubtelnieniem istniejącej typologii społeczeństw, lecz ma również ważne znaczenie dla teorii dynamiki społecznej, albowiem jednym z ważniejszych problemów teoretycznych w n-Mmh jest czas dokonujących się przeobrażeń społecznych. Okres pełnego rozwoju społeczeństwa politycznego – jak pokazała historia społeczeństwa sowieckiego – wynosi około 80 lat⁹. Rozwój społeczeństwa konfesyjnego przebiega w okresie 2000 lat¹⁰. Dysproporcje te są tak znaczne, że same przez się potrzebują wyjaśnienia.

Rozpatrzmy ten problem na przykładzie pewnego fragmentu nie-Marksowskiego materializmu historycznego – teorii władzy. Ewolucja społeczeństwa politycznego jest pochodną stosunków pomiędzy parami antagonistycznych klas władców i obywateli. Realizacja interesu władzy – wzrost regulacji władczej – odbywa się kosztem autonomii obywatelskiej. Z kolei tendencja maksymalizacji regulacji władczej jest wynikiem konkurencji politycznej zachodzącej wewnątrz klasy władców¹¹. Ten władca, który z rozmaitych powodów, np. ideowych, opóźniać się będzie w realizacji swojego interesu społecznego polegającego na maksymalizacji zakresu regulacji, zostanie zdominowany przez innych władców pozbawionych tego rodzaju skrupułów. W rezultacie ów władca albo zapomni o swoich ideowych przekonaniach i nauczy

⁹ L. Nowak, *U podstaw teorii socjalizmu*, t III: *Dynamika władzy. O strukturze i konieczności zaniku socjalizmu*, Nakom, Poznań 1991, s. 213-219.

¹⁰ Model społeczeństwa konfesyjnego zawierający interpretację głównych trendów rozwojowych chrześcijaństwa zakłada, iż idealne społeczeństwo konfesyjne przechodzi przez fazy pierwotnego odrzutu, absorpcji alternatyw, schizm, ekumenizmu, asymilacji i paganizacji, zob. Piotr Buczkowski, Andrzej Klawiter, L. Nowak, *Religia jako struktura klasowa. Przyczynek do nie-Marksowskiego materializmu historycznego*, „*Studia Religiołoga*” 1987, nr 20; artykuł ten został następnie jako dodatek (vi) przedrukowany w: L. Nowak, *U podstaw teorii socjalizmu*, t. I, dz. cyt., s. 271-313.

¹¹ L. Nowak, *U podstaw teorii socjalizmu*, t. III, dz. cyt., s. 91-93.

się powiększać swoje wpływy, albo zostanie wyeliminowany z hierarchii władczej i zastąpiony przez kogoś, kto skuteczniej potrafi zabiegać o swoje (materialne) interesy. Tak czy inaczej w wyniku mechanizmu eliminacji ideowych władców i uczenia się mniej ideowych, klasa władców jako całość powiększa zakres regulacji władczej. Globalny wzrost regulacji władczej prowadzi do wzrostu niezadowolenia społecznego, który w odpowiednich warunkach może przekształcić się w rewolucję.

Typowy władca powiększa zatem zakres swojej regulacji, aby nie zostać zdominowanym przez swoich konkurentów klasowych. Na intensywność tej konkurencji wpływa zaś poziom otwartości (zamkniętości) danej klasy społecznej. Niekontrolowany dopływ nowych adeptów do władzy intensyfikuje konkurencję polityczną. Nowi uczestnicy struktury władzy, dysponując – w porównaniu ze „starymi wyjadaczami” – niewielkimi sferami regulacji, starają się „odrobić zaległości”, powiększając zakres swojej regulacji. Starzy władcy w obawie przed utratą pozycji zmuszeni są również do bardziej wytężonej maksymalizacji regulacji władczej. W efekcie następuje szybszy wzrost globalnego zakresu regulacji władczej, prowadząc do oporu klasy obywatelskiej¹².

Ograniczenie dopływu nowych członków do struktury władzy osłabia wewnątrzklasową konkurencję osłabiając tempo wzrostu regulacji władczej. Kiedy dana struktura jest idealnie zamknięta – wewnętrzna konkurencja jest ograniczona bądź nawet zanika. Ten stan rzecz gwarantuje zachowanie satysfakcjonującego obywateli zakresu autonomii politycznej, co łagodzi konflikt społeczny i spowalnia ewolucję całego układu. Z kolei niekontrolowana otwartość struktury politycznej prowadzi do nadwyżki kandydatów do władzy. Nadmierny przypływ adeptów sztuki rządzenia intensyfikuje wewnątrzklasową konkurencję polityczną. To zaś – w planie globalnym – prowadzi do wzrostu regulacji władczej, który po przekroczeniu pewnego progu wywołuje wzrost napięć społecznych, przyspieszając ewolucję całego układu społecznego.

Pora teraz wyjaśnić tak znaczne odrębności pomiędzy rozwojem społeczeństwa konfesyjnego a politycznego. Duchowieństwo katolickie, którego odpowiednikiem w modelu społeczeństwa konfesyjnego jest klasa kapłańska, w powyższym rozumieniu było stanem. Idealny wizerunek kapłana nakładał wysokie wymagania na adeptów posiadających duchowe aspiracje. Wykluczał on sprawowanie tej roli społecz-

¹² Dotychczasowe materialistyczne modele rozwoju społeczeństwa politycznego zakładały, że władcy dysponują mniej więcej równymi sferami regulacji władczej; o innych konsekwencjach zniesienia tego założenia pozwalające wyeksplikować podziały pokoleniowe we władzy, zob. Krzysztof Brzechczyn, *Pokolenia a demokracja. Przyczynek do teorii władzy w nie-Marksowskim materializmie historycznym*, [w:] P. W. Juchacz, R. Kozłowski (red.), *Filozofia a demokracja*, WN IF UAM, Poznań 2001.

nej przez kobiety, a przed pozostałymi stawiał surowe warunki dostępu – przestrzeganie celibatu, posiadanie odpowiednich kwalifikacji znaczone ukończeniem seminarium itd. W ten sposób ograniczenie wewnątrzklasowej konkurencji hamowało wzrost panowania duchowego i gwarantowało wiernym znaczny poziom autonomii duchowej.

Takich barier w zasadzie nie było w społeczeństwie socjalistycznym. Warunkiem przynależności do partii komunistycznej było złożenie odpowiedniej deklaracji wyrażającej zamiar przystąpienia. Dalsza kariera wyrażająca się w przejściu w szeregi aparatu partyjnego była rezultatem osobistych cech adepta, np. służalczości, połączonych z ambicjami władczymi. Aparat partyjny, którego odpowiednikiem w modelu społeczeństwa socjalistycznego jest klasa trój-panująca, można utożsamić z korporacją stawiającą adeptom sztuki rządzenia minimalne warunki dostępu. Nowi członkowie partii stanowili zatem narybek, z którego rekrutowali się władcy. Ten niekontrolowany napływ władców intensyfikował konkurencję polityczną, co przyczyniało się do zaostrzenia konfliktu społecznego i przyśpieszenia ewolucji systemu politycznego.